

Reflecties van een idealistische (of realistische?) godsdienstfilosoof

ter gelegenheid van de presentatie van het Lichen-experiment

op woensdag 14 december 2005, Space Expo, Noordwijk

Dr. Taede A. Smedes

In de vroege ochtend van donderdag 17 februari van het jubeljaar 1600, was de lucht boven de Campo dei Fiori te Rome zwart van rook en overheerste de doordringende geur van verbrand vlees. Op de brandstapel in het midden van het plein werd Giordano Bruno door de Inquisitie terechtgesteld wegens ketterij. Bruno stond terecht wegens zijn ideeën, waarmee hij het Aristotelische wereldbeeld van de toenmalige Katholieke Kerk ernstig ter discussie stelde. Het heelal, zo zei Bruno, was niet eindig, maar oneindig. Bovendien bestond er niet slechts één wereld met leven, de Aarde, maar waren er in het oneindige heelal een oneindig aantal werelden, allen krioelend met voor ons onvoorstelbare levensvormen.

De Katholieke Kerk daarentegen stelde dat de Aarde uniek was omdat dit de plaats was waar God de mens had geschapen en waar God mens was geworden. De uniciteit van de Aarde weerspiegelde de uniciteit van de mens. En juist die uniciteit was voor de Katholieke Kerk het bewijs van Gods almacht. Neen, zei Bruno, juist de oneindigheid van het heelal en de oneindige hoeveelheid levensvormen in het heelal zijn tekenen van Gods macht. We denken veel te beperkt over God als we alleen kijken naar ons aardse bestaan. De Katholieke Kerk kon deze relativisering van de menselijke existentie niet waarderen, en veroordeelde hem om zijn ideeën ter dood op de brandstapel.

Het verschrikkelijke lot van Giordano Bruno zou wetenschappers als Copernicus en Galilei uiteindelijk doen terugschrikken om hun ideeën al te zeer voor het voetlicht te brengen. Immers, ook hun ideeën van een heliocentrisch wereldbeeld (waarin de Zon in het centrum stond en de Aarde rond de Zon cirkelde) stelde het geocentrische wereldbeeld van de Katholieke Kerk (waarin de Aarde het centrum van de kosmos is) ter discussie. Maar *wat* stelden wetenschappers eigenlijk ter discussie? Wat maakt het nu uit of de Aarde of de Zon in het middelpunt staat?

Uiteindelijk ging het de theologen van de Katholieke Kerk helemaal niet om kosmologische vraagstukken, maar draaide het om de mens. De mens, die volgens de Kerk door God als ‘kroon op de schepping’ was geschapen, stond centraal. En Bruno, Copernicus, Galilei stelden die centrale rol van de mens in het heelal ter discussie. Zij tornden aan het antropocentrisme van de Katholieke Kerk. Na Copernicus en Galilei is die afbraak van het antropocentrisme gewoon doorgegaan, tot op de huidige dag toe. De moderne astronomie heeft aangetoond dat de aarde een onbeduidend stofje is in de pels van het universum. Niet alleen staat de aarde niet langer centraal in het heelal, ook de Zon is nu verbannen naar de rand van ons Melkwegstelsel. Ook ons Melkwegstelsel is slechts een middelmatig exemplaar in vergelijking met andere. En sinds de doorbraak van Einsteins relativiteitstheorieën (!) wordt door kosmologen het idee van een centrum van het heelal überhaupt als een illusie verworpen.

Ook Darwin droeg bij aan het afbraakproces van het idee dat de mens in het middelpunt staat. Darwins *On the Origin of Species* (1859) en *The Descent of Man* (1870)

laten zien dat Darwin meende dat er een continuïteit is tussen de natuur en de mens. Hoewel Darwin dit niet beoogd had, werkte deze kennis relativiserend ten aanzien van de positie van de mens in de natuur. De mens was niet langer een ‘tussenwezen’ dat tussen de beesten en de engelen in stond, maar werd door Darwin beschreven als een natuurlijk product met een eigen evolutionaire historie. Die evolutionaire geschiedenis van onze soort werd door latere archeologische vondsten alleen maar bevestigd. Sterker nog, onze mensensoort, *Homo Sapiens Sapiens* is begonnen als slechts één temidden van vele andere nu uitgestorven mensensoorten. Toevallig zijn wij overgebleven. Vanuit wetenschappelijk oogpunt zijn wij niet bedoeld, maar is het toeval dat wij er zijn. Wat we zijn? Met rede en spraak begiftigde dieren, en zelfs dat wordt door sommige wetenschappers als niet langer uniek beschouwd.

Een laatste vlucht poging om nog iets van de uniciteit van onze Aarde te redden was het ontstaan van leven. Science fiction schrijvers hebben ons al decennia lang voorgehouden dat er leven op andere planeten zou kunnen bestaan. Echter, dat leven is nog nooit aangetoond. We hebben nog altijd geen signalen van andere bewoonde planeten ontvangen en nog altijd geen sporen van buitenaards leven in wat voor vorm dan ook gevonden. Zijn wij dan toch de enigen? Is de Aarde dan toch uniek als het enige groene steekje in een verder leeg en levenloos heelal? Misschien – maar misschien ook niet!

Het experiment waarvan de resultaten ons vanmorgen werden gepresenteerd, heeft mogelijk verstrekkende gevolgen. U merkt het: ik spreek over *mogelijk verstrekkende* gevolgen, dus ik blijf voorzichtig. Dit experiment heeft aangetoond dat behoorlijk complexe levensvormen, zoals korstmossen, in staat zijn om de barre omstandigheden van de ruimte te overleven. Dit experiment maakt het dus aannemelijker dat het leven op Aarde van elders uit de ruimte afkomstig is. Absoluut uitsluiten kunnen we het na vandaag niet meer. Ruim 455 jaar nadat Bruno op de brandstapel werd terechtgesteld, zijn zijn ideeën over een oneindig heelal met mogelijk een oneindig aantal levensvormen nog altijd springlevend.

Ik ben gefascineerd door dit experiment. Wat zou het fantastisch zijn als blijkt dat het leven op Aarde werkelijk elders uit het heelal afkomstig zou zijn! Niet alleen zou dat betekenen dat er elders wellicht nog leven is, maar ook zou het betekenen dat we een intieme band met de kosmos hebben – met diezelfde kosmos waarvan de 17^e-eeuwse filosoof Pascal zei dat die hem vanwege zijn leegte en duisternis zo’n angst aanjoeg. Juist door dit experiment lijkt het heelal weer een plaats te zijn om in te kunnen leven, waar we ons in thuis kunnen voelen. Als we ’s avonds naar de sterren kijken, zien we de plaats waar we thuishoren. Wij zijn sterrenkinderen, en hierin schuilt de verbinding tussen een ieder van ons en de kosmos als geheel. En misschien zijn we niet eens de enige levensvormen in het heelal. Dat is een geweldig visioen!

Maar nogmaals, dat is mijn eigen fascinatie. Als ik het korstmossen-experiment echter binnen het geheel van de ontwikkelingen in de natuurwetenschappen sinds de Middeleeuwen bekijk, dan moet ik ook erkennen dat de uitkomsten ervan weliswaar opzienbarend zijn, maar toch niet helemaal revolutionair. Ze zetten ons wereldbeeld, denk ik, niet geheel en al op zijn kop. Want de ontdekkingen van het experiment staan in de lange lijn van wetenschappelijke ontdekkingen die de mens uit het middelpunt van het heelal verdreven hebben, die het antropocentrisme onderuit hebben gehaald, ontdekkingen die ons voortdurend dwingen onze visie op onszelf aan te passen.

Hebben we dat vermogen om te relativieren nodig? Ja, dat hebben we heel hard nodig! Want hoe wij onszelf zien en onze rol in het geheel beoordelen, heeft ook gevolgen voor hoe wij met de wereld omgaan. Heel eenvoudig gezegd: juist de gedachte dat de mens als kroon op de schepping is geschapen, heeft grote gevolgen gehad voor onze omgang met de natuur. Dit theologische idee functioneerde als een legitimatie om de natuur naar eigen goeddunken te gebruiken of liever te misbruiken. Ook theologen hebben bijgedragen aan de uitbuiting van de natuur. We hebben die relativering die ons door natuurwetenschappelijke kennis wordt opgedrongen dus hard nodig om de zaken weer eens in perspectief te krijgen.

Maar wat betekent dat concreet? Ik denk dat we in ieder geval af moeten van de idee dat mensen centraal staan in de kosmos. Die idee heeft veel kwaad gedaan aan de natuur, aan onze omgang met niet-blanke medemensen, aan onze omgang met dieren, noem maar op. We zijn vervreemd geraakt van de natuur en van de kosmos. Ik denk dat ook gelovigen en theologen de relativering van het mensbeeld die door de natuurwetenschappen plaatsvindt, uiterst serieus moeten nemen. Dat zal niet iedere gelovige en theoloog mij nazeggen. Echter, ik kan die relativering theologisch verantwoorden.

Als theoloog en godsdienstfilosoof ben ik het helemaal met Bruno eens: wat denken we toch beperkt over God als we menen dat God zich alleen met ons mensjes bemoeit. We meten God naar menselijke maatstaven als we Gods bemoeienis met de schepping beperken tot slechts deze aarde. Als God wordt beleden als de Schepper van het heelal, dan moeten we erkennen dat het heelal oneindig veel groter is dan onze aardbol. Bovendien, ook in de Bijbel kom ik de idee dat mensen zo belangrijk zijn niet tegen. “De mens is als gras, hij bloeit als een veldbloem” schrijft de profeet Jesaia (40:6). Gras, dat treed je met voeten. Bovendien wat voegt één grassprietje meer of minder toe aan een grastapijt? En een veldbloem, hoe prachtig ook, is één van de honderden soorten bloemen op aarde. Dus ook in de Bijbel is van een zelfrelativering van de mens al sprake.

Waarom worden dergelijke beelden in de Bijbel gebruikt? Bij Jesaia, maar ook elders, worden ze gebruikt om misstanden aan te kaarten en om onrecht te bestrijden. Onrecht en misstanden die ontstaan als mensen hoogmoedig worden. Die ontstaan als bepaalde mensen gaan denken dat ze belangrijker zijn dan anderen, of dat ze God in hun broekzak hebben zitten. Mensen dus die zichzelf zo belangrijk vinden, dat ze ieder perspectief uit het oog zijn verloren. Die niet langer in staat zijn om zichzelf te relativieren. De Bijbel veegt grondig de vloer aan met dergelijke lieden. Zelfrelativering is dus theologisch heel gezond – nogmaals, ik denk dat veel gelovigen én theologen wel eens wat meer aan zelfrelativering zouden mogen doen. Juist dit experiment is zo geschikt om zo’n proces van zelfrelativering in gang te zetten.

Achter die oproep om ons mensbeeld te relativieren zit echter wel degelijk een visie. Dat is een visie op een betere wereld. Een betere wereld waarvoor mensen de mogelijkheid hebben om die zelf tot stand te brengen. Als we maar in staat zijn om te relativieren, een stap terug te doen en de ander de ruimte te geven. Als we maar onze economische en andere kortetermijn-belangen willen relativieren ten opzichte van een toekomstvisie. We moeten investeren in de toekomst. Die toekomst ziet er niet rooskleurig uit als we kijken naar de toekomst van de mensheid op Aarde. Ik denk dat de toekomst van de mensheid uiteindelijk niet op deze aardbol ligt. Als er morgen een meteoriet op Aarde neerstort, dan zijn we weerloos en verloren. En zo’n meteoriet zal ooit neerstorten. Bovendien zal over een aantal miljoen jaar de Zon zijn opgebrand. In een laatste opwelling zal de Zon dan de Aarde opslokken. Ook dan zal

Homo Sapiens Sapiens en het leven op Aarde verdwijnen. Als we dat beseffen – niet slechts denken, maar tot op het bot *voelen* – dan opent zich de mogelijkheid tot een weids en kosmisch perspectief.

Ik spreek de hoop uit dat overheden en regeringen ooit zullen erkennen dat we moeten investeren in de toekomst. En dat bedoel ik niet in economisch opzicht, maar dan heb ik de toekomst van de mensheid op het oog. Investeren in de toekomst, dat betekent niet alleen duurzame technologie, maar ook investeren in een eerlijke voedselverdeling. Dat betekent niet alleen menselijker met dieren omgaan, maar ook omkijken naar en investeren in de toekomst van onze minderbedeelde medemensen. We moeten investeren in de toekomst om samen te bouwen aan een toekomst, om een toekomstvisie te realiseren die landsgrenzen en uiteindelijk zelfs de atmosfeer van ons blauwe pluusje in de pels van de kosmos overstijgt. We kunnen niet langer doen alsof onze neus bloedt, maar we moeten nu al investeren in de toekomst. Want onze toekomst ligt niet op deze Aarde – maar uiteindelijk, hopelijk, elders in het heelal. Het experiment waarvan we vandaag de resultaten hebben gezien, houdt ons dus een spiegel voor: we zijn per slot van rekening misschien wel sterrenkinderen...